

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНІВ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО
ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Шевченко Ю.М.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти
м. Мелітополь, Україна*

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THE LEVELS OF STUDENTS'
READINESS FOR PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT**

Shevchenko Yu.

*Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate professor department of primary education
Melitopol, Ukraine,*

Анотація

Стаття присвячена визначенню психолого-педагогічній характеристики рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, що дають підстави до діагностики стану готовності студентів до даного виду діяльності. На основі аналізу сучасних підходів до розуміння готовності студента до професійної діяльності пропонується характеристика рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Виокремлюються та характеризуються основні критерії (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний) та показники готовності, намічаються шляхи удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у системі закладів вищої освіти.

Abstract

The article presents the definition of psychological and pedagogical characteristics of the levels of students' readiness for primary schoolchildren's spiritual and moral development, which provides foundations for the diagnostics of the state of students' readiness for this type of activity. Based on the analysis of modern approaches to understanding students' readiness for the professional activity, the author offers the characteristics of the levels of students' readiness for primary schoolchildren's spiritual and moral development. The main criteria (cognitive, motivational, activistic) and indicators of readiness are singled out and characterized. The ways of improving students' readiness for the spiritual and moral development of primary schoolchildren in the system of higher education are outlined.

Ключові слова: критерії, показники, рівні, готовність студентів, духовно-моральний розвиток, молодші школярі.

Keywords: criteria, indicators, levels, students' readiness, spiritual and moral development, primary schoolchildren.

Розробка психолого-педагогічної діагностики визначення стану готовності студентів ЗВО до духовно-морального розвитку молодших школярів потребує з'ясування базових понять, до яких належать «критерій», «показник», «рівень», що є важливою частиною досліджуваного явища.

Розв'язання різнопланових проблем удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів неможливе поза психолого-педагогічною діагностикою цього процесу. Адже досягнення результатів удосконалення готовності майбутніх учителів значною мірою залежить від ознайомлення з рівнями готовності студентів, їх індивідуально-типологічного усвідомлення значущості якостей, спрямованості та внутрішньої мотивації до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів, особливостей мотивації морального вибору та дії тощо.

Процес удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів здійснювався поетапно

(відповідно до виокремлених етапів, а саме: організаційного, операційно-діяльнісного й рефлексивно-результативного). Протягом останніх років у науково-педагогічній науці широко висвітлювалися можливі підходи до визначення критеріїв, показників та рівнів готовності майбутнього вчителя, зумовлених розвитком його творчого мислення, сформованістю відповідних знань, умінь і навичок, професійно значущих і професійно важливих якостей тощо.

Багато науковців зверталися до зазначеної нами проблеми (Є.Бубнова, С. Мартиненко, Л. Гусак, М. Василенко, О. Ліба та ін.). Сьогодні в науковій літературі сформульовано критерії готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів засобами проективної технології, до краєзнавчої роботи з учнями, до поліетнічного виховання молодших школярів, до інноваційної діяльності, до соціально-педагогічної діяльності, до національного виховання учнів тощо.

У словнику іншомовних слів критерій визначається як «критерій істини – мірило достовірності

знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. Критерій істини є суспільно-історична практика людей» [14, с. 432].

На думку Є. Бубнова, за готовність студентів до поліетнічного виховання молодших школярів відповідають шість критеріїв: мотиваційний, когнітивний, змістовий, соціокультурний, комунікативний і оцінний [3]. Критеріями готовності до соціально-педагогічної діяльності, на думку О. Будник, можна визнати такі: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, світоглядний, емоційний, діяльнісний [4]. З-поміж рівнів вияву готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності автор називає високий, середній, достатній та низький.

Аналізуючи готовність студентів до духовно-морального виховання молодших школярів з погляду використання етнокультурного підходу, на думку Р. Акчулпанової, можна виділити такі критерії та показники: мотиваційний (інтерес до освоєння етнокультурних цінностей башкирського народу, спрямованість на освоєння методів і прийомів використання духовно-морального потенціалу творів усного фольклору башкирського народу під час виховної роботи зі школярами); когнітивний (знання про загальнолюдські та етнічні духовно-моральні цінності й норми моралі башкирського народу, про традиційну культуру виховання башкирського народу); практичний критерій (уміння застосовувати знання про духовно-моральні цінності та норми моралі, про традиційну культуру виховання башкирського народу в майбутній професійній діяльності тощо) [1].

С. Мартиненко в системі підготовки вчителя до діагностичної діяльності визначає «три групи критеріїв – мотиваційно-ціннісні, когнітивні, операційно-змістові, які співвідносяться з показниками (повнота, конкретність, глибина, системність, гнучкість, усвідомленість, оперативність) знань» [8].

Л. Гусак окреслює творчий (високий), продуктивний (середній) і репродуктивний (низький) рівні готовності майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи, беручи за основу готовність майбутнього вчителя іноземної мови до застосування асоціативного навчання в початковій школі [6, с. 215]. Виділяючи критерії готовності, автор відносить до них мотиваційні тенденції у сфері асоціативного навчання іноземної мови учнів початкових класів; психічні та індивідуальні властивості фахівця, що необхідні майбутнім учителям у навчанні іноземної мови учнів початкової школи засобами асоціативних символів; рефлексію; професійну обізнаність у сфері навчання іноземної мови учнів початкової школи засобами асоціативних символів; сформованість ключових, базових, спеціальних компетентностей у сфері асоціативного навчання іноземній мові учнів початкових класів.

М. Василенко в готовності студентів до консультативної діяльності виділяє критерій пізнавальної спрямованості; критерій ціннісно-орієнтованих

прагнень; критерій консультативного досвіду; критерій мобільності консультативних знань та умінь; критерій словесно-логічного мислення та комунікативно-аналітичних здібностей і визначає рівні прояву критеріїв через вплив попереднього критерію на формування наступного: високий, середній та низький [5, с. 81].

Дослідниця О. Ліба з метою діагностики сформованості компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до використання інноваційних технологій навчання математики виділяє у своєму дослідженні 4 рівні: пошуково-творчий (високий) рівень; виконавчо-діяльнісний (достатній) рівень; відтворювально-репродуктивний (задовільний) рівень; елементарно-інтуїтивний (низький) рівень.

Урахування результатів зазначених досліджень, сутності та структури культури міжнародного спілкування дало можливість Р. Орловій виділити такі критерії визначення готовності майбутнього вчителя початкових класів до виховання культури міжнародного спілкування молодших школярів, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний [12].

Для діагностики трьох (високий, середній та низький) рівнів сформованості в майбутніх учителів початкових класів готовності до формування природознавчої компетентності у молодших школярів І. Мозуль виокремлює 4 критерії – мотиваційний, змістовий, процесуальний та комунікативний – і доводить, що рівень набутих знань залежить від змісту теоретичної й методичної підготовки студентів, розвитку їхніх творчих здібностей, наявності педагогічного досвіду, що виявляється у процесі виконання різних педагогічних завдань [9, с. 136]. Діагностика критерію сформованості мотиваційного компонента готовності передбачає дослідження стійкості мотивації до формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів. Діагностику критерію сформованості змістового компонента в дослідженні І. Мозуль запропоновано здійснювати через визначення рівня засвоєння знань з природничих дисциплін і методики навчання освітньої галузі «Природознавство». Діагностику характеристик критерію сформованості процесуального компонента автор проводить шляхом аналізу рівня професійних умінь із формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів, показником яких є методична доцільність спроектованої студентами діяльності з формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів, яка відображає високу теоретичну та практичну підготовку, наявність умінь, необхідних для формування предметної природознавчої компетентності в учнів початкових класів і вміння їх упровадження на практиці тощо. Діагностика критерію сформованості комунікативного компонента готовності передбачає дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя з учнями (здатність встановлювати сприятливу морально-психологічну атмосферу під час навчального процесу; уміння створювати ситуацію педагогічного спілкування, організувати взаємодію

з учнями й керувати їхньою діяльністю; добирати форми та методи педагогічного впливу на учнів у процесі формування предметної природознавчої компетентності) [10, с. 74-75].

Критерії, показники та три рівні сформованості (низький (репродуктивний, невміння самостійно ставити й розв'язувати завдання), середній (інтерпретуючий, середній рівень вияву наведених якостей), високий (творчий, володіє відмінно) готовності вчителя до розвитку навчально-пізнавальної компетентності школярів розроблено в дослідженні І. Олійник. Автор представила їх характеристики як здатність педагога ефективно проектувати та реалізовувати умови формування в школярів навчально-пізнавальної компетентності [11, с. 165].

М. Парфьонов у дисертаційній роботі, присвяченій формуванню готовності майбутніх учителів початкових класів до педагогічного керівництва самостійною роботою учнів, обґрунтовує дві групи критеріїв: суб'єктивно-продуктивні, показниками яких є сформованість у майбутніх учителів позитивної мотивації, задоволеність від співпраці з викладачем у процесі формування мети, прогнозування, планування або складання раціональних самостійних дій тощо та об'єктивно-продуктивні, показниками яких є набуття властивостей вищого рівня, на якому індивідуальні досягнення студента (майбутнього вчителя) набувають соціально-значущого аспекту, фахової спрямованості, творчих пошуків, авторських ідей, наукових прогнозів тощо. Рівнями сформованості цієї готовності в дослідженні виступають три: високий, достатній (професійно-продуктивний) та низький [13, с. 8-9].

О. Антонова та Н. Поліщук визначають відповідність рівнів готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів через чотири компоненти – аксіологічний, когнітивний, діяльнісний та особистісний. У такому плані критеріями готовності вчителя, на думку дослідниць, є ціннісно-мотиваційний (місце здоров'я в системі життєвих цінностей педагога, мотивація на здоров'язбережувальну діяльність і ставлення до цього виду діяльності), когнітивний (обсяг знань з досліджуваної проблеми, їх системність, обґрунтованість, міцність, дієвість), діяльнісний (наявність у педагогів умінь у сфері здоров'язбережувальної діяльності), особистісно-вольовий (наявність у вчителів метапрофесійних якостей, необхідних для виконання здоров'язбережувальної діяльності, зокрема цілеспрямованість в організації та реалізації здоров'язбережувальної діяльності; відповідальність за своє здоров'я і здоров'я оточуючих, креативність у виборі методів і засобів здоров'язбережувальної діяльності; активність у її реалізації як щодо оточуючих, так і щодо самого себе). На основі визначених критеріїв виокремлено три рівні готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів: високий, достатній, середній [2, с. 112-116].

В. Фрицок на основі 5 критеріїв готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку (ціннісне усвідомлення необхідності цілеспрямованого безперервного професійного саморозвитку;

інтегративно-теоретична підготовка, рівень одержаних професійно спрямованих знань; практично-операційна підготовка, сформованість практичних умінь та навичок щодо професійного саморозвитку; сукупність індивідуально-психологічних якостей, важливих для безперервного професійного саморозвитку та майбутньої професійної діяльності загалом; спрямованість на самоаналіз, самооцінку власного професійного саморозвитку) виділяє п'ять рівнів – критичний рівень, адаптивний рівень, базовий рівень, оптимальний рівень, креативний рівень. Слід зауважити, що автор пропонує на кожному рівні різні параметри вимірювання, що, на наш погляд, не зовсім логічно, адже всі вміння та навички майбутніх учителів ранжують за ступенем якості прояву показника [15, с. 190].

Цілком зрозуміло, що діагностування готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів є різнобічним, але в цілому аналіз останніх досліджень дозволив окреслити провідні тенденції, що склались у діагностиці рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів на сучасному етапі.

По-перше, діагностична робота щодо рівнів готовності студентів до різних видів діяльності закладено в багатьох сучасних дослідженнях.

По-друге, різноманітність думок учених та дослідників у визначенні критеріїв готовності майбутніх фахівців, оцінюванні їх показників вказують на неперервний розвиток у системі діагностичної роботи, її постійне вдосконалення.

По-третє, запозичення різних діагностичних систем для підготовки та удосконалення готовності надають поштовх до розвитку її сфери, у такий спосіб створюючи умови для їх готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Отже, результати аналізу досліджень дозволяють акцентувати удосконалення якості діагностичної роботи, що є підставою для її покращення.

Оскільки всі критерії готовності тісно взаємопов'язані, ми зробили висновок про те, що повністю розкритися вони можуть лише в контексті удосконалення здатностей майбутнього вчителя. Застосування критеріїв допомогло визначити, наскільки сформованість професійних умінь і навичок професійно значущих якостей, спрямованість і внутрішня мотивація до процесу духовно-морального розвитку характеризують готовність студента до духовно-морального розвитку молодших школярів. Наявність інтересу до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів, до підготовки матеріалів для активної педагогічної практики на одному з етапів цілеспрямованого удосконалення готовності дозволила зробити висновки про існування переходу його зовнішніх виховних можливостей у внутрішні духовно-моральні якості студента, що характеризується як підвищення рівня його готовності. Когнітивний критерій допомагає діагностувати володіння загальнопедагогічними та специфічними знаннями відповідного профілю освітньої програми, системи методологічних та теоретико-методичних знань про духовно-моральний розви-

ток молодших школярів; глибоких знань у визначенні понять «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», у галузі сучасних педагогічних технологій з формування духовно-моральної культури молодших школярів.

У нашому дослідженні до означених критеріїв дозволимо собі додати такий: повинен враховуватися практичний контекст – досвід чинної педагогічної практики, що демонструє зміну вимог до професійної підготовки фахівця.

Важливим для вивчення рівня виховання морально-етичної культури є ранжування прояву кожного показника об'єктів аналізу й оцінювання від найменшого до найбільшого в межах можливого для студента. На основі суми оцінок вказаних вище показників ми визначили групи студентів за трьома рівнями готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів: високий, середній, низький.

При виділенні й описі рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів ми спиралися на загальні вимоги до їх виділення, а саме: на положення про те, що від рівня до рівня розширюється кількість знань, умінь і навичок, підвищується ступінь їх досконалості, а здатності стають більш досконалішими.

Для **високого рівня** готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів характерний взаємозв'язок моральної свідомості та діяльності, що передбачає повну поінформованість про сутність понять «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток»; системність знань у галузі сучасних педагогічних технологій з формування духовно-моральної культури молодших школярів; розуміння та чітке визначення змісту й сутності програми духовно-морального розвитку, наукових досліджень. Моральний вибір у педагогічних ситуаціях завжди позитивний, ціннісні орієнтації відповідають вимогам суспільства. У майбутнього вчителя сформовані професійні вміння та навички, опановані стандартизованими й інноваційними технологіями духовно-морального розвитку молодших школярів; вміння розв'язувати педагогічні ситуації в крос-культурному просторі; готовність до педагогічної творчості, вміння розробляти прикладні сценарії педагогічних ситуацій, проводити моніторинг виховних програм, діагностувати поведінку дитини, корегувати педагогічні рішення щодо поведінки дитини, помічати позитивні зрушення в процесі духовно-морального розвитку, виявляти тенденції в діяльності дитини.

Середній рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів характеризується епізодичним проявом моральної свідомості та діяльності, що передбачає епізодичну поінформованість про сутність понять «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», безсистемністю знань у галузі сучасних педагогічних технологій з формування духовно-моральної культури молодших школярів, часткове розуміння визначення змісту та сутності програми духовно-морального розвитку, наукових досліджень. Моральний вибір у педагогічних ситуаціях

у цілому позитивний, частково виражена мотивація досягнення, ціннісні орієнтації в основному відповідають вимогам сучасного суспільства, але інтерес до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів формальний. Уміння виявляти духовно-моральний потенціал творів усного фольклору українського народу та художніх творів української літератури і реалізовувати його в навчальній і позачасній діяльності, реалізовувати на практиці чинні програми освітніх галузей початкової освіти, що відображають духовно-моральні цінності, переважно сформовані; існує прагнення до використання сучасних педагогічних технологій формування духовно-моральної культури молодших школярів, але робота проводиться не завжди.

Для **низького рівня** готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі характерні фрагментарне володіння загальнопедагогічними знаннями відповідної профілю освітньої програми; відсутність спрямованості на опанування специфічними знаннями у процесі удосконалення особистісної програми духовно-морального розвитку, несформованість особистісно-професійних якостей. Через відсутність володіння багатьма важливими елементами в галузі сучасних педагогічних технологій формування духовно-моральної культури молодших школярів практична робота з духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі неефективна. Аналіз педагогічних ситуацій ведеться часто на рівні повсякденного мислення з залученням обмеженого обсягу педагогічних знань. Студенти, які належать до цієї групи, визнають важливість духовно-морального розвитку особистості, але не надають їй важливого значення.

Отже, репрезентована шкала дозволяє визначити рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. Усі рівні взаємопов'язані й можуть мати проміжні позиції. Студенти з низьким рівнем готовності мають усі шанси вдосконалити свої здібності та піднятися до більш високого рівня. Низький рівень є своєрідним підготовчим щодо подальшого, більш високого рівня, а найвищий рівень включає всі наступні та потенційно вносить у них якісні зміни.

Список літератури

1. Акчулпанова Р. К. Формирование у будущих учителей готовности к духовно-нравственному воспитанию школьников на основе этнокультурного подхода : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Чуваш. гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева. – Чебоксары, 2014. – 223 с.
2. Антонова О. Є., Поліщук Н. М. Підготовка вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів : монографія. – Житомир : Видво ЖДУ імені І. Франка, 2016. – 248 с.
3. Бубнов Є. Г. Підготовка майбутніх учителів до поліетнічного виховання молодших школярів в Автономній республіці Крим : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Республік. вищ. навч. закл. «Крим. гуманіт. ун-т». –Ялта, 2009.– 20с.

4. Будник О. Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. – Житомир, 2015. – 552 с.
5. Василенко М. Є. Структурування та діагностика готовності студентів-правників до консультативної діяльності // Педагогіка та психологія. – 2012. – Вип. 41. – С. 75-85.
6. Гусак Л. Структура і критерії готовності майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи // Наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 211-215. – (Серія: педагогіка).
7. Ліба О. Організація експериментального дослідження з формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інноваційних технологій навчання математики в школі // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2016. – Вип. 1 (3). – С. 84-89.
8. Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2009. – 47 с.
9. Мозуль І. В. Експериментальна методика підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в молодших школярів предметної природознавчої компетентності // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – 2017. – Вип. 34. – С. 130-141. – (Сер.: Педагогічні науки). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2017_2_16.
10. Мозуль І. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04. – Київ, 2018. – 294 с.
11. Олійник І. М. Обґрунтування структури готовності вчителя до формування навчально-пізнавальної компетентності молодших школярів // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2013. – Вип. 4. – С. 163-169.
12. Орлова Р. А. Формирование готовности будущего учителя начальных классов к воспитанию культуры межнационального общения младших школьников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Новосибир. гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 2009. – 284 с.
13. Парфьонов М. П. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічного керівництва самостійною роботою учнів : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2006. – 20 с.
14. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985. – 966 с.
15. Фрицюк В. А. Діагностика готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку // Наука і освіта. – 2016. – № 10. – С. 189-194.